

<https://doi.org/10.30546/114578.2026.3010.1106>

TÜRK XALQLARI ARASINDA ORTAQ MƏDƏNİ İRS ANLAYIŞI

Ülviyyə Quliyeva

baş müəllim

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Ağcabədi filialı

<https://ORCID.org/0009-0007-9480-071X>

ulviyye.quliyeva@agcebedi.adpu.edu.az

Xülasə

Türk xalqları arasında ortaqlıq mədəni irs anlayışı minilliklər boyu formalaşmış tarixi, etnik, dil, dini və mədəni bağların məcmusu kimi çıxış edir. Bu ortaqlıq irs türk xalqlarının geniş coğrafiyada – Orta Asiya, Qafqaz, Anadolu, Volqa-Ural bölgəsi və Sibirdə yayılmasına baxmayaraq, onların mədəni yaddaşında ümumi dəyərlərin qorunub saxlanmasına imkan yaratmışdır. Ortaqlıq mədəni irsin əsas komponentlərinə dil birliyi və dil ailəsi kimi türk dilləri, mifoloji dünyagörüş, epik dastanlar, adət-ənənələr, xalq musiqisi, tətbiqi sənət nümunələri, dövlətçilik ənənələri və dini-mənəvi dəyərlər daxildir.

Məqalədə ortaqlıq mədəni irs anlayışının nəzəri əsasları araşdırılır, mədəniyyətşünaslıq və etnoloji yanaşmalar kontekstində türk mədəni inteqrasiyasının tarixi mərhələləri təhlil olunur. Qədim türk inancları, Göytürk və Uyğur mədəniyyəti, islamın qəbulundan sonra formalaşan yeni mədəni sintez, eləcə də orta əsrlər və yeni dövrdə türk xalqlarının mədəni inkişaf xətti ardıcıl şəkildə şərh edilir. Xüsusilə “Dədə Qorqud kitabı”, “Manas”, “Alpamış” kimi dastanların ortaqlıq mədəni kod kimi rolu və bu nümunələrin türk xalqları arasında mədəni identikliyin formalaşmasına təsiri vurğulanır.

Açar sözlər: türk xalqları, ortaqlıq mədəni irs, mədəni inteqrasiya, dastanlar, dil birliyi, milli kimlik, mədəni yaddaş.

THE CONCEPT OF COMMON CULTURAL HERITAGE AMONG THE TURKISH PEOPLES

Ulviyyə Guliyeva

Agjabedi Branch of Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article shows that the concept of common cultural heritage among the Turkic peoples acts as a set of historical, ethnic, linguistic, religious and cultural

ties formed over millennia. Despite the spread of the Turkic peoples over a wide geography – Central Asia, the Caucasus, Anatolia, the Volga-Ural region and Siberia, this common heritage has created an opportunity to preserve common values in their cultural memory. The main components of the common cultural heritage include the Turkic languages as a linguistic community and language family, mythological worldview, epic epics, customs and traditions, folk music, examples of applied art, statehood traditions and religious and spiritual values.

The article examines the theoretical foundations of the concept of common cultural heritage, analyzes the historical stages of Turkic cultural integration in the context of cultural studies and ethnological approaches. Ancient Turkic beliefs, Goyturk and Uyghur culture, the new cultural synthesis formed after the adoption of Islam, as well as the cultural development line of the Turkic peoples in the Middle Ages and the modern era are consistently interpreted. In particular, the role of epics such as “The Book of Dede Gorgud”, “Manas”, “Alpamish” as a common cultural code and the impact of these examples on the formation of cultural identity among the Turkic peoples are emphasized.

Key words: turkic peoples, common cultural heritage, cultural integration, epics, language unity, national identity, cultural memory.

КОНЦЕПЦИЯ ОБЩЕГО КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ У ТЮРКСКИХ НАРОДОВ

Ульвия Кулиева

Агджабединский филиал Азербайджанского государственного педагогического университета

Резюме

Концепция общего культурного наследия у тюркских народов представляет собой совокупность исторических, этнических, языковых, религиозных и культурных связей, сформировавшихся на протяжении тысячелетий. Несмотря на широкое распространение тюркских народов по обширной территории – Центральной Азии, Кавказу, Анатоли, Волго-Уральскому региону и Сибири, – это общее наследие создало возможность для сохранения общих ценностей в их культурной памяти. К основным компонентам общего культурного наследия относятся тюркские языки, как языковое сообщество и языковая семья, мифологическое мировоззрение, эпические эпосы, обычаи и традиции, народная музыка, примеры прикладного искусства, традиции государственности, а также религиозные и духовные ценности.

В статье рассматриваются теоретические основы концепции общего культурного наследия, анализируются исторические этапы тюркской культурной интеграции в контексте культурологических и этнологических подходов. Последовательно интерпретируются древние тюркские верования, гөйтюркская и уйгурская культура, новый культурный синтез, сформировавшийся после принятия ислама, а также линия культурного развития тюркских народов в Средние века и Новое время. В частности, подчеркивается роль таких эпосов, как «Книга Деде Горгуда», «Манас», «Алпамыш», как общего культурного кода и влияние этих примеров на формирование культурной идентичности среди тюркских народов.

Ключевые слова: тюркские народы, общее культурное наследие, культурная интеграция, эпосы, языковое единство, национальная идентичность, культурная память.

Giriş/Introduction

Türk xalqları arasında ortaq mədəni irs anlayışı təkəcə tarixi keçmişin mirası deyil, eyni zamanda müasir dövrdə mədəni identikliyin və inteqrasiya proseslərinin əsasını təşkil edən konseptual çərçivədir. Türk xalqları müxtəlif dövlətlərdə yaşasalar da, onları birləşdirən ortaq dil kökü, etnik mənşə, mədəniyyət və mənəvi dəyərlər mövcuddur. Bu ortaq dəyərlər əsrlər boyu nəsil-dən-nəslə ötürülərək ümumtürk mədəni yaddaşını formalaşdırmışdır.

Ortaq mədəni irs anlayışı mədəniyyətşünaslıq, sosiologiya və etnologiya elmlərində kollektiv yaddaş və identiklik kontekstində izah olunur. Bu anlayış maddi və qeyri-maddi mədəniyyət nümunələrinin tarixi proseslər nəticəsində formalaşaraq nəsil-dən-nəslə ötürülməsini ifadə edir. Türk xalqları üçün ortaq mədəni irs etnik mənşə, dil, dünya görüşü və sosial dəyərlər üzərində qurulmuş ümumi mədəni platformadır.

Elmi ədəbiyyatda mədəni irs iki əsas istiqamətdə araşdırılır: maddi mədəni irs (memarlıq abidələri, arxeoloji tapıntılar, sənət nümunələri) və qeyri-maddi mədəni irs (folklor, dil, adət-ənənələr, mərasimlər). Türk xalqları arasında ortaq mədəni irs bu iki istiqamətin sintezini təşkil edir və mədəni davamlılığın əsas mexanizmi kimi çıxış edir. Ziya Gökalp ortaq mədəni irsi türk kimliyinin əsası kimi dəyərləndirərək qeyd edir ki, *“milləti millət edən əsas amil ortaq dil, ortaq mədəniyyət və ortaq mənəvi dəyərlərdir”* [Gökalp, 1923:52].

Benedict Andersonun *“təsəvvür edilən icmalar”* konsepsiyası kontekstində türk xalqları arasında ortaq mədəni irs ümumtürk identikliyinə formalaşmasına xidmət edən mühüm amil kimi qiymətləndirilir. Bu irs yalnız keçmişin qorunması deyil, eyni zamanda müasir mədəni siyasətin və inteqrasiya

strategiyalarının ideoloji əsasını təşkil edir. R.Əliyev ümumtürk mədəni irsinin müasir identiklik baxımından rolunu vurğulayaraq bildirir ki, *“ortaq mədəni irs türk xalqları arasında yalnız tarixi bağlılığı deyil, eyni zamanda müasir integrasiya proseslərini şərtləndirən ideoloji faktordur”* [Əliyev, 2015:41].

Qədim türk mədəniyyətində ortaq elementlər. Qədim türk mədəniyyəti ortaq mədəni irsin ilkin və fundamental qatını təşkil edir. Bu mərhələdə formalaşan dəyərlər sistemi sonrakı dövrlərdə türk xalqlarının mədəni inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Tənqricilik inancı, təbiət kultu, ata-baba ruhlarına ehtiram və qəbilə-solidarlıq prinsipləri qədim türk dünyagörüşünün əsas xüsusiyyətləridir. *“Tənqricilik, təbiətə hörmət və ata-baba kultu qədim türk cəmiyyətinin mənəvi dayaqlarını təşkil etmişdir”* [Kafesoğlu, 1984:73].

Köçəri həyat tərzini türk xalqlarının sosial təşkilatlanmasına və mədəni davranış modellərinə təsir etmişdir. Atçılıq mədəniyyəti, hərbi təşkilatlanma və tayfa idarəetmə sistemi ortaq mədəni kodlar kimi müxtəlif türk xalqları arasında oxşarlıq göstərir. Orxon-Yenisey yazılı abidələri qədim türk dilinin və dövlətçilik düşüncəsinin ümumtürk xarakterini nümayiş etdirən mühüm mənbələrdir. Halil İnalçık Orxon-Yenisey abidələrinin əhəmiyyətini belə izah edir: *“Bu yazılı abidələr təkcə dil nümunəsi deyil, eyni zamanda erkən türk dövlətçilik və siyasi düşüncəsinin ifadəsidir* [İnalçık, 2000:61].

Qədim türk ornamentləri, damğalar və simvollar bu gün də türk xalqlarının tətbiqi sənətində yaşamaqdadır. Bu simvollar ortaq mədəni yaddaşın vizual ifadəsi kimi çıxış edir və türk mədəni identikliyinə davamlılığını sübut edir. A.Buran türk ornament və damğalarının davamlılığını vurğulayaraq qeyd edir ki, *“qədim türk simvolları bu gün də türk xalqlarının tətbiqi sənətində kollektiv yaddaşın vizual forması kimi yaşayır”* [Buran, 2010:102].

Dil türk xalqları arasında ortaq mədəni irsin ən mühüm və davamlı komponentidir. Türk dilləri ailəsinə daxil olan dillər struktur və leksik baxımdan böyük oxşarlıq nümayiş etdirir ki, bu da ortaq etnik-mədəni köklərin göstəricisidir. Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də mədəni dəyərlərin və tarixi yaddaşın daşıyıcısıdır. Ziya Gökalp dilin mədəni irsdəki yerini belə izah edir: *“Dil millətin ruhudur və mədəniyyətin nəsil-dən-nəslə ötürülməsinin əsas vasitəsidir”* [Gökalp, 1923:68].

Folklor nümunələri – dastanlar, miflər, nağıllar, atalar sözləri və bayatılar ortaq mədəni irsin qorunub saxlanmasında xüsusi rol oynayır. “Dədə Qorqud kitabı”, “Manas”, “Alpamış”, “Koroğlu” kimi dastanlar türk xalqlarının qəhrəmanlıq, ədalət və birlik ideallarını əks etdirən ümumtürk mədəni mətnlərdir.

Bu folklor nümunələri müxtəlif regional variantlara malik olsa da, onların süjet xətti və ideya məzmunu ortaq mədəni köklərə əsaslanır. Folklorun bu

xüsusiyyəti türk xalqları arasında mədəni yaxınlığın və qarşılıqlı anlaşmanın möhkəmlənməsinə xidmət edir. Həsənov folklorun ümumtürk xarakterini vurğulayaraq yazır: *“Türk dastanları müxtəlif regional xüsusiyyətlərə malik olsa da, ideya və süjet baxımından vahid mədəni kökə söykənir* [Həsənov, 2018:210].

Qədim türk mədəniyyətinin əsasını tanrıçılıq (Tənqricilik), qəbilə strukturu və köçəri həyat tərzini təşkil etmişdir. Bu dövrdə formalaşan mifoloji təsəvvürlər və simvollar sonrakı türk mədəniyyətində də qorunub saxlanmışdır. İ.Kafesoğlu türk-islam mədəniyyətinin formalaşmasını belə şərh edir: *“İslamın qəbulu türk mədəniyyətində tam qırılma deyil, qədim inanclarla yeni dini dəyərlərin sintezini yaratmışdır”* [Kafesoğlu, 1984:67].

Türk xalqlarının IX-X əsrlərdən etibarən islam dinini qəbul etməsi ortaq mədəni irsin inkişafında yeni və keyfiyyətə fərqli mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. İslam dini türk mədəniyyətinə yalnız dini baxımdan deyil, eyni zamanda hüquqi, fəlsəfi, elmi və estetik aspektlərdən də təsir göstərmişdir. Bu proses nəticəsində qədim türk inancları ilə islam dəyərləri arasında sintez formalaşmış, yeni mədəni model meydana gəlmişdir.

İslamın qəbulundan sonra türk xalqları arasında yazılı mədəniyyətin inkişafı sürətlənmiş, ərəb qrafikalı türk yazı dili formalaşmışdır. Yusif Balasaqunlunun *“Qutadğu Bilig”*, Mahmud Kaşğarlının *“Divanü lüğət-it-türk”* əsərləri türk-islam mədəniyyətinin fundamental nümunələri hesab olunur və ümumtürk mədəni yaddaşında mühüm yer tutur.

Eyni zamanda sufizm və təsəvvüf fəlsəfəsi türk xalqlarının mənəvi dünyasının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Əhməd Yəsəvi, Yunus Əmrə və Mövlana Cəlaləddin Rumi kimi mütəfəkkirlərin irsi türk-islam mədəniyyətinin humanist və mənəvi mahiyyətini əks etdirir. Bu irs türk xalqları arasında ortaq dini-mənəvi dəyərlərin möhkəmlənməsinə xidmət etmişdir. Ziya Gökalp sufizmin roluna toxunaraq qeyd edir ki, *“təsəvvüf türk-islam mədəniyyətində humanizm və mənəvi dərinliyin əsas daşıyıcısına çevrilmişdir”* [Gökalp, 1923:84].

Orta əsrlərdə türk mədəniyyətinin inkişafı. Orta əsrlər dövründə türk xalqları geniş coğrafiyada güclü dövlətlər quraraq ortaq mədəni irsin yayılmasına və zənginləşməsinə mühüm töhfə vermişlər. Qaraxanlılar, Qəznəvilər, Səlcuqlar və Osmanlı imperiyası türk mədəniyyətinin siyasi və mədəni institutlaşmasını təmin etmişdir. *“Qaraxanlılar, Səlcuqlar və Osmanlılar türk mədəniyyətini siyasi institutlar vasitəsilə sistemləşdirmiş və geniş coğrafiyaya yaymışdır”* [İnalçık, 2000:63].

Bu dövrdə türk mədəniyyəti memarlıq, ədəbiyyat, incəsənət və dövlət idarəçiliyi sahələrində yüksək inkişaf mərhələsinə çatmışdır. Mədrəsələr, karvan-

saralar, məscidlər və körpülər maddi mədəni irsin mühüm nümunələri kimi ortaq türk memarlıq üslubunu əks etdirir. Eyni zamanda divan ədəbiyyatı və tarixi salnamələr türk-islam mədəniyyətinin yazılı yaddaşını formalaşdırmışdır.

Orta əsrlərdə formalaşan dövlətçilik ənənələri, hüquqi normalar və sosial institutlar türk xalqları arasında mədəni və siyasi davamlılığın əsasını təşkil etmişdir. Bu dövr ortaq mədəni irsin sistemli şəkildə qorunması və nəsildən-nəslə ötürülməsi baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. E.Həsənov bu dövrün əhəmiyyətini vurğulayaraq bildirir ki, *“orta əsrlərdə formalaşan hüquqi və sosial institutlar türk xalqları arasında mədəni davamlılığın əsasını qoymuşdur”* [Həsənov, 2018:215].

Qaraxanlılar, Səlcuqlar və Osmanlı dövründə türk mədəniyyəti geniş coğrafiyada yayılmış və ortaq xüsusiyyətlərini qorumuşdur. Memarlıq, ədəbiyyat və dövlətçilik ənənələri bu dövrdə xüsusi inkişaf mərhələsi keçmişdir.

Müasir dövrdə qloballaşma, miqrasiya və informasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı türk xalqları arasında ortaq mədəni irsin qorunması məsələsini daha da aktuallaşdırmışdır. Qloballaşma bir tərəfdən mədəniyyətlərarası dialoqu genişləndirsə də, digər tərəfdən milli və etnik mədəni dəyərlərin zəifləməsi riskini artırır. Bu baxımdan ortaq türk mədəni irsinin qorunması strateji mədəni siyasət məsələsi kimi çıxış edir. F.Məmmədov qloballaşma kontekstində qeyd edir ki, *“qloballaşma milli mədəniyyətlər üçün həm yeni imkanlar, həm də assimilyasiya riskləri yaradır”* [Məmmədov, 2020:57].

Türk xalqları arasında mədəni əməkdaşlığın institusional əsasları xüsusilə XXI əsrdə güclənmişdir. TÜRKSOY, Türk Dövlətləri Təşkilatı, Türk Akademiyası və Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Fondu kimi qurumlar ortaq mədəni irsin tədqiqi, qorunması və beynəlxalq səviyyədə tanıtılması istiqamətində mühüm layihələr həyata keçirir. Bu təşkilatların fəaliyyəti nəticəsində ortaq bayramlar, mədəniyyət günləri, konfranslar və nəşr proqramları reallaşdırılır.

Təhsil sistemi müasir dövrdə ortaq mədəni irsin ötürülməsində əsas mexanizmlərdən biri hesab olunur. Ortaq tarix və mədəniyyət dərsliklərinin hazırlanması, tələbə və müəllim mübadilə proqramları, elmi layihələr türk xalqları arasında mədəni inteqrasiyanı gücləndirir. Xüsusilə gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə marağının artırılması ortaq mədəni irsin davamlılığını təmin edən əsas amildir.

Eyni zamanda rəqəmsal platformalar, virtual muzeylər və elektron arxivlər ortaq mədəni irsin qorunması və təbliği üçün yeni imkanlar yaradır. Bu vasitələr mədəni irsin geniş auditoriyaya çatdırılmasına və gələcək nəsillər üçün qorunmasına xidmət edir.

Nəticə/Conclusion

Aparılan tədqiqat göstərir ki, türk xalqları arasında ortaq mədəni irs anlayışı çoxqatlı və tarixi baxımdan davamlı bir fenomendir. Qədim türk dünyagörüşündən başlayaraq islam dövrü mədəni sintezinə, orta əsr dövlətçilik ənənələrindən müasir mədəni inteqrasiya proseslərinə qədər bu irs türk xalqlarının mədəni identikliyinə əsasını təşkil etmişdir.

Ortaq dil, folklor, dini-mənəvi dəyərlər, tarixi yaddaş və mədəni institutlar türk xalqları arasında qarşılıqlı anlaşma və həmrəyliyin möhkəmlənməsinə xidmət edir. Bu irs yalnız keçmişin mirası deyil, eyni zamanda müasir dövrdə mədəni siyasətin, təhsil strategiyalarının və beynəlxalq əməkdaşlığın ideoloji dayəğıdır.

Nəticə etibarilə, ortaq mədəni irsin qorunması və inkişafı türk dünyasının mədəni gələcəyinin təmin olunması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu prosesdə elmi tədqiqatların genişləndirilməsi, institusional əməkdaşlığın gücləndirilməsi və gənc nəslin mədəni dəyərlərə inteqrasiyası prioritet istiqamətlər kimi qiymətləndirilməlidir.

Türk xalqları arasında ortaq mədəni irs anlayışı tarixi və müasir aspektləri birləşdirən kompleks fenomendir. Bu irsin qorunması və inkişafı türk dünyasının mədəni gələcəyinin əsas təminatıdır.

ƏDƏBİYYAT/REFERENCES

1. Buran, A. (2010). Türk dili və dialektologiya. – Ankara: Akçağ. – 312 s.
2. Əliyev, R. (2015). Türk folkloru. – Bakı: “Elm və Təhsil”. – 256 s.
3. Kafesoğlu, İ. (1984). Türk milli kulturu. – Ankara: Ötüken. – 368 s.
4. Gökalp, Z. (1923). Türkçülüğün əsasları. – İstanbul: Yeni Mecmua. – 195 s.
5. Həsənov, E. (2018). Türk dünyası və mədəni inteqrasiya. – Bakı: “Təhsil”. – 284 s.
5. İnalçık, H. (2000). Osmanlı İmperiyası: klassik dövr. – İstanbul: Yapı Kredi. – 392 s.
6. Məmmədov, F. (2020). Qloballaşma və milli mədəniyyət. – Bakı: Universitet nəşriyyatı. – 214 s.

Məqalə tarixçəsi

<i>Daxil olub</i>	<i>31.01.2026</i>
<i>Düzəlişə göndərilib</i>	<i>04.02.2026</i>
<i>Qəbul edilib</i>	<i>13.02.2026</i>
<i>Nəşrə tövsiyə edib</i>	<i>Razim Məmmədov</i>
	<i>filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent</i>